

УДК 323.21:004.738.5(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.43>

І. І. Доцяк

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5449-3005>

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних наук

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Е-ДЕМОКРАТІЯ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКИХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Постановка проблеми. Глобалізоване інформаційне суспільство набуває нових проявів та характеристик за рахунок широкого використання інформаційно-комп'ютерних технологій. Природно змінюється і сама система організації політичної влади. У повсякденному житті та у науковому дискурсі особливе місце починає займати явище е-демократії. Сам термін «електронна демократія» вперше з'явився в США і досить швидко став загальноживаним у багатьох країнах світу. Йому передували поняття «теледемократії» та «електронної республіки». Стосовно технологічних характеристик більш точним поняття «цифрова демократія», проте саме термін «е-демократія» виявився найбільш вдалим та популярним. Поняття «електронна демократія» в науковій літературі розглядається у двох сенсах. Говорячи про е-демократію у вузькому розумінні, мають на увазі застосування інформаційно-комунікативних технологій для забезпечення (електронного супроводу) прав громадян. У цьому випадку змінюється лише технологічний бік подання заяв, звернень, запитів органам влади від імені громадян. Тобто, використовуючи своє законне право на отримання певної довідки, громадянин може звернутися до інстанції письмово або за допомогою електронних засобів. Е-демократія у широкому розумінні передбачає залучення громадян за допомогою сучасних інформаційних технологій до вирішення різноманітних суспільно-політичних завдань (законотворення, вибори, контроль за органами влади тощо) [2] Грицяк, Соловійов, 2015). Мається на увазі розширення можливостей громадян щодо впливу на ухвалення органами влади відповідних політичних рішень. В загальному використанні інструментів е-демократії є важливим чинником удосконалення демократичних практик та суспільних трансформацій на загал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутнісних характеристик та впливу е-демократії на суспільно-політичний розвиток розглядається у працях зарубіжних та вітчизняних вчених. Зарубіжні дослідники С. Кліфт, М. Хаген, Р. Катц, Л. Гросман окреслюють теоретико-методологічні до концепції е-демократії як відображення особливостей та проявів інформаційного суспільства. Вітчизняні науковці А. Грицяк, В. Соловійов, І. Климков, С. Панцир, А. Міносян,

Н. Чорна, І. Коршунова аналізують вплив інформаційних технологій на систему організації влади та досліджують існуючі практики використання інструментів е-демократії у територіальних громадах різних регіонів України. Заслугує на увагу підхід Н. Гедікової, яка взагалі розглядає е-демократію як інструмент демократії [1]. Це дає можливість простежувати взаємозв'язок традиційної демократії із новими практиками заснованими на використанні інформаційно-комп'ютерних технологій. Проте потребує дослідження сама динаміка суспільних змін та запровадження нових моделей політичної активності в процесі запровадження е-демократії.

Мета статті – проаналізувати вплив е-демократії на українські суспільно-політичні трансформації, виділити перспективи та ризики застосування її інструментів у політичній практиці в умовах глобальних та регіональних загроз.

Виклад основного матеріалу. Сам процес розвитку е-демократії не є монополією органів влади. На нашу думку широке розуміння е-демократії охоплює всі політичні практики, що використовують інформаційно-комп'ютерні технології, включаючи ті, що ініційовані громадянами, а не владою, та сприяють переосмисленню традиційного публічного простору. В Рекомендаціях Ради Європи щодо е-демократії [6] наголошується що основне завдання електронної підтримки демократії – це посилення демократії, демократичних інститутів та процесів, поширення демократичних цінностей. Е-демократія ніяким чином не підміняє традиційні форми демократії, лише їх посилює та удосконалює. Вона повинна допомагати реалізовувати базові принципи доброго урядування, засновані на результативності, ефективності, участі, прозорості, підзвітності.

Українське законодавство визначає, що електронна демократія – форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій в демократичних процесах, що дає змогу: посилити участь, ініціативність та залучення громадян на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівні до публічного життя; поліпшити прозорість процесу прийняття рішень, а також підзвітність демократичних інститутів; поліп-

шити зворотню реакцію суб'єктів владних повноважень на звернення громадян; сприяти публічним дискусіям та привертати увагу громадян до процесу прийняття рішень [3]. В ефективному запровадженні е-демократії повинні бути зацікавлені всі суб'єкти політичного процесу, отримуючи відповідні переваги від запровадження інформаційно-комп'ютерних технологій. Громадяни отримують можливість інклюзії та покращення доступу до отримання владних послуг. Особливо це важливо для тих категорій населення, яким важко реалізувати свої права за допомогою традиційних форм політичної участі. Спрощення процедур та доступу до них сприяє підвищенню політичної активності молоді. Практика показує, що запровадження процедури е-голосування дає можливість суттєво підвищити рівень електоральної активності, особливо у молодіжному середовищі. Громадяни отримують можливість стати краще поінформованими й розширювати свої політичні знання. Державні інституції висвітлюють свою діяльність на вебсайтах, які надають громадянам доступ до публічної інформації.

Медіа відграють вирішальну роль в е-демократії і спроможні створити форум для публічних дебатів, на яких громадяни можуть артикулювати та захищати свої інтереси. Новітні медіа та провайдери е-послуг спроможні покращити доступ громадян до інформації та сформуванню сприятливої основи для участі громадян у демократичних процесах. Для користувачів це означає можливість завантажувати статті, переглядати репортажі в записі або в прямому ефірі, слухати подкасти, що свідчить про збільшення доступності інформації. Архівування цих матеріалів створює цифрову пам'ять політичних подій, яка може бути використана для контролю за діяльністю політичних лідерів. Поряд із офіційною інформацією, новинами та аналізами, створеними професійними журналістами й експертами, розвивається також продукція громадян: блогерів, очевидців, представників широкої публіки. Вона може приводити до розголосу та поширення інформації про події чи явища, які були проігноровані медіа або знехтувані владою, пропонуючи зовсім інші підходи. Громадяни через вебсайти та блоги, як персоніфіковано, так і колективно, можуть коментувати, аналізувати, критикувати, оцінювати рішення посадовців. Вони також мають можливість брати участь у колективних зверненнях, долучатись до створення онлайн-петицій до органів місцевої та центральної влади.

Недержавні організації можуть як використовувати е-демократію у своїх інтересах, так і здійснювати контроль за здійсненням е-демократії в інтересах громадян. Інституції громадянського суспільства за допомогою інструментів е-демократії можуть впливати на формування політичного порядку денного, об'єднувати зацікавлених громадян за допомогою е-звернень, е-петицій, спонукати владу до ухвалення відповідних рішень.

Публічна влада також має можливість виграти від дискусій та ініціатив, які стосуються е-демократії та розвиваються у середовищі громадянського суспільства. Долучення громадян до обговорення проекту політичного рішення на більш ранній стадії сприяє підвищенню його ефективності. У загальному це сприяє зростанню легітимності влади та покращенню комунікативної взаємодії.

При цьому важливим є усвідомлення владою і суспільством того факту, що роль технологій в е-демократії не є визначальною у поглибленні демократичного процесу: принциповим є збереження його духу та цінностей. Система електронного урядування та послуг має не лише такі переваги, що стосується зручності для населення, головне – змінюється філософія відносин між владою та суспільством. За такої системи безособового контакту, представники влади та суб'єкти звернення виступають як рівноправні партнери, що майже унеможлиблює приниження гідності людини, зменшує корупційні ризики, забезпечує транспарентність політичного процесу. Ефективні суспільні трансформації, утвердження успішних демократичних практик потребують зацікавленої участі громадян, влади, медіа та громадських інституцій у запровадженні інструментів е-демократії.

Величезні можливості інформаційних технологій також пов'язані із серйозними загрозами та викликами. Наявні загрози додатково ускладнюються геополітичною напруженістю щодо питань глобального та відкритого Інтернету та контролю над технологіями. Обмеження Інтернету та в Інтернеті є загрозою для глобального та відкритого кіберпростору. Кіберпростір дедалі частіше використовується в політичних та ідеологічних цілях, а посилена поляризація на міжнародному рівні заважає ефективному багатосторонньому розвитку. Гібридні загрози поєднують дезінформаційні кампанії з кібератаками на інфраструктуру, економічні процеси та демократичні інститути, що потенційно може спричинити фізичну шкоду, дозволити отримати неправомірний доступ до персональних даних, викрасти виробничу або державну таємницю, посягти на довіру та послабити соціальну згуртованість. Такі дії підривають міжнародну безпеку та стабільність і знецінюють вигоди, які дають інформаційно-комунікативні технології для економічного, соціального та політичного розвитку. Створення безпечного інформаційного середовища та мінімізація кіберзагроз – базова умова для ефективного розвитку е-демократії.

До ризиків, що супроводжують поширення е-демократії можна віднести прояви «цифрової нерівності», коли найбільш вразливі групи населення не мають технічної змоги та кваліфікаційної спроможності використовувати інструменти цифрового зв'язку для реалізації своїх прав та свобод. Мається на увазі відсутність стабільного доступу до мережі Інтернет, сучасних гаджетів та елементарних навиків в цій сфері.

Існують також і проблеми, пов'язані з ризиками запровадження механізмів та процедур е-демократії. Серед них – небезпека маніпулювання результатами голосувань та виборів (у тих країнах де вони проводяться) через недостатній захист даних, небезпека поділу суспільства на тих, хто володіє інформацією, і тих, хто нею не володіє. Унаслідок цього виникає проблема обмеження принципу рівного доступу до розподілу ресурсів, небезпека створення сприятливих умов для діяльності та поширення пропаганди злочинних, екстремістських угруповань, а також їх впливу, особливо на молоде покоління.

Якщо інформатизація не охоплює суспільство в цілому, а розвивається тільки в органах державної влади то створюються умови для їх інформаційного диктату. Інформаційно-комп'ютерні технології дають правлячій еліті додаткові можливості для маніпуляції і суспільством, і окремою людиною. Використання ІКТ автоматично не призводить до демократії, але дає їй носіям великі можливості щодо управління населенням, оскільки завдяки новітнім технологіям, суспільство стає більш прозорим для влади, а це означає – і легше контролюваним. Не випадково, що в суспільному дискурсі з'явилося поняття «цифрова диктатура» для характеристики практик тотального контролю за громадянами. В Китайській Народній Республіці запроваджена практика отримання інтегрованого показника по кожному окремому громадянину за допомогою цифрових технологій великих масивів даних (Big Data), як показує у своєму дослідженні Олена Піщуліна [5] На його основі запроваджуються індивідуальні рейтинги, що отримали назву «соціального кредиту». Інформацію збирають інтернет-провайдери, стільникові оператори, власники сайтів, роботодавці, університети, правоохоронці, податкова і просто співчуваючі сусіди, що готові написати донос. Китайська система унікальна в тому, що, по-перше, усі дані потрапляють в єдину базу, а по-друге, на їх підставі громадянам присвоюють рейтинг, у відповідності до якого громадянин набуває можливості або користувалися пільгами, у випадку високого індивідуального рейтингу, а у випадку низького соціального рейтингу його очікує обмеження у громадянських, соціальних та економічних правах. Згідно отриманим соціальним рейтингом, люди, які найчастіше порушують закон або загальноприйняті правила, наприклад, критикують Комуністичну партію або навіть рідко відвідувати своїх батьків, – отримують низькі бали. Унаслідок цього виникають проблеми із отриманням кредитів, просуванням по службі, відданням дітей у кращі школи та ін. В кінцевому рахунку, впровадження такої масштабної цифровізації може призвести до розбитого суспільства з тотальним контролем та знищенням базових демократичних прав та свобод. Про небезпеку руху у напрямі контролюваного суспільства, попереджав японський соціо-

лог і футуролог Йонадзі Масуда [4, с. 45] в своїй праці «Комп'ютопія». Він писав про сувору альтернативу, що стоїть перед людством – вибором між двома моделями майбутнього: між «комп'ютопією», тобто справді демократичним, правовим інформаційним суспільством, та «автоматизованою державою». У другому випадку це загрожує зазіханням на індивідуальну самість та кризою підконтрольності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже можна стверджувати, що запровадження практик е-демократії є важливим чинником демократизації українського суспільства. В результаті виграють всі зацікавлені суб'єкти політичних відносин і суспільство в цілому. Проте визначальними є самі демократичні принципи та цінності в системі влади. Держава, яка незадовільно функціонує, аж ніяк не стане кращою завдяки ІКТ. Відстале суспільство автоматично не перейде з посттоталітарного в демократичне через те, що населення отримає доступ до тих чи інших інформаційних ресурсів. Необхідно враховувати цілий ряд ризиків та загроз, що унеможливають використання інструментів е-демократії. Вивчення міжнародного досвіду повинно сприяти формуванню правової основи та дієвого суспільного контролю щодо забезпечення прав і свобод громадян, запобігання проявам «цифрової диктатури». Першочергове завдання держави – створення умов для цифрового розвитку суспільства та удосконалення демократичних соціальних практик. Лише тоді можна добитись успішних суспільних трансформацій. Предметом подальших досліджень може стати аналіз цифрових трансформацій окремих регіонів України та практика поширення ефективного застосування інструментів е-демократії.

Література

1. Гедікова Н. П. Демократія та електронна демократія: сутність, стан, перспективи розвитку. *Політукс*. 2021. Вип. 3. С. 37–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/polit_2021_3_8
2. Грицяк Н. Соловйов С. Електронна демократія: навчальний посібник: Київ, 2015. 76 с. URL: <http://academy.gov.ua/infpol/pages/dop/2/files/6b6901a9-7d53-4a54-90a8-c894e3fbd91b.pdf>
3. Концепція розвитку електронної демократії в Україні : розпорядження Кабінету міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 797-р. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-p#Text>
4. Масуда Й. Комп'ютопія. Філософська і соціологічна думка. 1993. № 6. С. 36–50.
5. Піщуліна О. Дві сторони цифрових технологій: «цифрова диктатура» або збереження стійкості. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/dvi-storonnytsyfyrovyykh-tekhnologii-tyyfrova-dyktatura-abozberezhenia-stiikosti>
6. Рекомендації Ради Європи «Електронна демократія (е-демократія)». URL: https://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/ggis/cahde/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/Recommendation%20CM_Rec_2009_1E_FINAL_PDF

Анотація

Доцяк І. І. Е-демократія в контексті українських суспільних трансформацій. – Стаття.

У статті розглянуто суть е-демократії як форми суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій в демократичних процесах.

Було визначено, що від долучення до практик е-демократії підвищиться ефективність взаємодії всіх суб'єктів політичного процесу. Громадяни отримують можливість інклюзії, захисту власних інтересів через вплив на ухвалення політичних рішень. Публічна влада через використання інформаційно-комп'ютерних технологій може досягати прозорості, дієвості та результативності, підвищуючи тим самим свою легітимність. Медіа спроможні створити форум для публічних дебатів, на яких громадяни можуть артикулювати та захищати свої інтереси. Інституції громадянського суспільства за допомогою інструментів е-демократії можуть впливати на формування політичного порядку денного, об'єднувати зацікавлених громадян за допомогою е-слухань, е-звернень, е-петицій, спонукати владу до ухвалення відповідних рішень.

Встановлено, що інформаційно-комп'ютерні технології самі не визначають суть політичних відносин, вони лише доповнюють традиційні демократичні практики і повинні базуватись на демократичних принципах та цінностях. Розвиток технологій та політична поляризація сучасного світу виводять до виникнення ризиків та загроз е-демократії. Найсуттєвішими є кіберзагрози які руйнують свободу обміну інформацією, дозволяють отримати неправомірний доступ до персональних даних, викрасти виробничу або державну таємницю, посіяти недовіру та послабити соціальну згуртованість. Створення безпечного інформаційного середовища та мінімізація кіберзагроз – базова умова для ефективного розвитку е-демократії. В той же час використання інформаційно-комп'ютерних технологій в інтересах владних структур може привести до формування «цифрової диктатури» – системи тотального контролю за громадянами та регламентування їхньої поведінки у всіх сферах життєдіяльності.

Зроблено висновок, що запровадження практик е-демократії є важливим чинником демократичних трансформацій українського суспільства. Необхідно враховувати цілий ряд ризиків та загроз, що унеможливають використання інструментів е-демократії. Вивчення міжнародного досвіду повинно сприяти формуванню правової основи та дієвого суспільного контролю щодо забезпечення прав і свобод громадян, запобігання проявам «цифрової диктатури».

Ключові слова: е-демократія, інформаційно-комп'ютерні технології, трансформація, цифрова диктатура.

Summary

Dotsiak I. I. E-democracy in the context of Ukrainian societal transformations. – Article.

The article explores the essence of e-democracy as a form of social relations, where citizens and organizations are involved in state formation and governance, as well as in local self-government, through the widespread use of information and communication technologies in democratic processes.

It was determined that involvement in e-democracy practices would increase the efficiency of interaction among all actors in the political process. Citizens gain opportunities for inclusion and protection of their interests through influence on political decision-making. Public authorities, by utilizing information and communication technologies, can achieve transparency, effectiveness, and results, thereby increasing their legitimacy. The media can create a forum for public debates, where citizens can articulate and defend their interests. Civil society institutions, with the help of e-democracy tools, can influence the formation of the political agenda, unite interested citizens through e-hearings, e-appeals, e-petitions, and encourage the authorities to make appropriate decisions.

It is established that information and communication technologies do not themselves define the nature of political relations; they only complement traditional democratic practices and should be based on democratic principles and values. The development of technologies and political polarization in the modern world lead to the emergence of risks and threats to e-democracy. The most significant of these are cyber threats, which undermine the freedom of information exchange, allow unauthorized access to personal data, steal industrial or state secrets, sow distrust, and weaken social cohesion. The creation of a secure information environment and the minimization of cyber threats are fundamental conditions for the effective development of e-democracy. At the same time, the use of information and communication technologies in the interests of government structures can lead to the formation of a "digital dictatorship" – a system of total control over citizens and regulation of their behavior in all spheres of life.

The conclusion is made that the introduction of e-democracy practices is an important factor in the democratic transformation of Ukrainian society. It is necessary to take into account a range of risks and threats that prevent the use of e-democracy tools. The study of international experience should contribute to the formation of a legal framework and effective public control to ensure citizens' rights and freedoms, as well as prevent the manifestation of "digital dictatorship."

Key words: e-democracy, information and communication technologies, transformation, digital dictatorship.